

**ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. Г.С.СКОВОРОДИ**

На правах рукопису

РОСОХА ВОЛОДИМИР ОМЕЛЯНОВИЧ

**ЕМОЦІЙНІСТЬ У ВЗАЄМОСТСУНКАХ ВИКЛАДАЧА
ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ З КУРСАНТАМИ**

Спеціальність: 19.00.07 — педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків — 1997

00751276 (S)

Дисертація є рукописом
роботу виконано в Харківському державному педагогічному університеті
ім. Г.С.Сковороди

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, професор Петренко
Галина Георгіївна

Офіційні опоненти:

- доктор психологічних наук, професор Бочарова
Світлана Петрівна
- кандидат психологічних наук, доцент
Побірченко Неля Антонівна

Провідна установа: Слав'янський державний педагогічний інститут

Захист відбудеться "24" серпня 1997 року о 13 год. на
засіданні спеціалізованої вченої ради К.02.26.02 у Харківському
державному педагогічному університеті ім.Г.С.Сковороди за адресою:
310086, м.Харків, вул Блюхера,2

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського державного
педагогічного університету ім.Г.С.Сковороди

Автореферат розіслано "19" листопада 1997 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

кандидат педагогічних наук
доцент Штефан Л.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Нові економічні, політичні, соціально-психологічні процеси, які відбуваються в Україні, зумовлюють пошук ефективних шляхів, що забезпечують позитивні стосунки викладача вищої школи з студентами, зокрема з курсантами.

Важливою проблемою сучасної вищої школи є вміння викладача використовувати той чи інший тип поведінки в певних умовах, впливати на характер стосунків у процесі спілкування з іншими людьми. Почуття, які людина при цьому виявляє, характеризують її ставлення до навколишнього світу, виконують регулюючу роль у житті. Тому значення проблеми почуттів суб'єкта у житті, діяльності і взаємостосунках дуже важливе і не потребує обґрунтування.

У науковій літературі є чимало праць, присвячених вивченню емоційної сфери особистості (Л.С.Виготський, В.К.Вілюнас, Б.І.Додонов, К.Ізард, О.М.Лук, П.В.Симонов, Г.Х.Шингаров, П.Я.Якобсон та ін).

Особливий інтерес викликають роботи, які спрямовані на вивчення емоційності особистості (Б.М.Теплов, В.Д.Небилицин, О.Є.Ольшанникова, Л.А.Рабинович, О.П.Санникова та ін.). Вони розглядають емоційність як індивідуально стійку властивість людини, яка виявляється у її здібності до переживання. Всі ці дослідники у структурі емоційності виділяють різні характеристики і особливе значення надають аналізу емоцій різних модальностей.

Аналіз стану наукового опрацювання даної проблеми свідчить про те, що значення емоційного компоненту у взаємостосунках відзначалася багатьма дослідниками (Ф.М.Гоноболін, В.О.Кан-Калик, Н.В.Кузьміна, В.О.Сластьонін та ін.).

Проте всі вищезазначені дослідження виконувались лише на рівні вимог педагогічного вузу і стосуються вивчення емоційних особливостей вчителів шкіл, зокрема, тих, які працюють з молодшими школярами.

Тому наша робота присвячена актуальній проблемі вивчення емоційних чинників, що сприяють складанню позитивних взаємостосунків викладачів вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ з курсантами.

Соціальна значимість і недостатня розробка цієї проблеми для потреб вищої школи зумовили вибір теми нашого дослідження "Емоційність у взаємостосунках викладача вищого навчального закладу з курсантами.

Об'єктом дослідження обрано педагогічну діяльність викладачів загальноосвітніх і спеціальних дисциплін вищих навчальних закладів.

Предметом дослідження є емоційність викладача вищих навчальних закладів, її вплив на взаємостосунки з курсантами.

Мета роботи полягала у вивченні ролі емоційності викладача вищого навчального закладу в процесі формування стосунків з курсантами.

В основу дослідження було покладено припущення про те, що індивідуально-типологічні особливості емоційності викладача вищого навчального закладу обумовлюють специфіку прояву змістовних і результативних аспектів взаємостосунків з курсантами.

Для досягнення поставленої мети та перевірки гіпотези було визначено такі завдання дослідження:

1.Зробити порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми емоційності суб'єкта в процесі складання взаємостосунків з оточуючими.

2.Дати характеристику емоційних особливостей викладачів вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ.

3.Виявити специфіку відношення курсантів до викладачів з різними типами емоційності.

4.Розробити психолого-педагогічні рекомендації, спрямовані на удосконалення взаємостосунків викладачів з курсантами в навчально-виховному процесі.

Методологічну і теоретичну основу дослідження складають положення теорії пізнання про діалектичний взаємозв'язок і взаємообумовленість свідомості і діяльності (Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв, К.К.Платонов та ін.); сутності і закономірності формування відношень особистості, її самопізнання і саморегуляції (Б.Г.Ананьєв, К.А.Абульханова-Славська, Б.Ф.Ломов, В.М.Мясищев та ін.); про суть емоційних відношень (М.Д.Левітов, О.Є.Ольшанникова, О.Я.Чебикін та ін.).

Методи дослідження: теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з теми дослідження; анкетування викладачів, курсантів; бесіди з ними; групова оцінка особистості, статистичні методи обробки отриманих даних.

Дослідження здійснювалося протягом 1993 — 1997 р.р. у Харківському, Черкаському інститутах пожежної безпеки Міністерства внутрішніх справ України, а також у Харківському державному університеті архітектури і будівництва. Дослідження проводилось у два етапи і охопило 300 викладачів вищезазначених навчальних закладів та 70 викладачів і 560 курсантів на другому етапі Харківського інститута пожежної безпеки.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що на основі проведеного дослідження вперше вивчалось питання про роль емоційного компоненту в системі взаємостосунків викладачів вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ з курсантами; виявлені типи емоційності викладачів; розкрита роль емоційних особливостей викладачів у формуванні відносин з курсантами.

Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні загальнопсихологічного положення про зв'язок індивідуально-типологічних особливостей емоційності особистості із змістовними і результативними характеристиками її відносин. Отримані результати дозволили виділити чинники, які впливають на взаємостосунки викладачів з курсантами,

сприяють поглибленому розумінню структури професійно вагомих їх якостей.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що виділені особливості емоційної поведінки викладачів вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ можуть служити основою і однією з умов формування позитивних взаємостосунків з курсантами в процесі спілкування.

На основі експериментальних результатів розроблені психолого-педагогічні рекомендації для викладачів і курсових офіцерів Міністерства внутрішніх справ з урахуванням їх емоційних властивостей, що можуть бути використані для удосконалення навчально-виховного процесу. Результати дослідження лягли в основу спецкурсу "Роль емоційності особистості викладача в фаховому становленні".

Надійність і вірогідність наукових результатів забезпечувались застосуванням комплексу методик, адекватних поставленій меті, теоретичним обґрунтуванням вихідних положень, застосуванням статистичних методів обробки даних.

На захист виносяться такі положення:

1. Індивідуально-типологічні особливості емоційності викладача вищих навчальних закладів є одним із чинників, що зумовлюють відмінності у стосунках до курсантів.
2. Специфіка прояву різних типів емоційності викладачів здебільшого визначає ефективність їх дидактично-виховних функцій.
3. На основі вивчення індивідуально-типологічних особливостей емоційного стану викладачів у процесі взаємостосунків з курсантами можливе опрацювання психолого-педагогічних рекомендацій, спрямованих на удосконалення фахової підготовки викладачів спеціальних дисциплін шляхом розвитку психологічно доцільних і корекції небажаних елементів їх емоційного реагування у взаємостосунках з курсантами.

Апробація результатів дослідження.

Основні ідеї та попередні результати експериментального дослідження доповідалися і отримали схвалення на науково-практичних конференціях м.Харкова (1994, 1995 р.р.), м.Москви (1994 р.).

Деякі аспекти дослідження були висвітлені на науково-методичних семінарах Харківського інституту пожежної безпеки Міністерства внутрішніх справ України (1995, 1996, 1997 р.р.).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях сектору психології Харківського державного педагогічного університету ім.Г.С.Сковороди (1995, 1996, 1997 р.р.)

Публікації. Результати дослідження відображені в 8 публікаціях.

Структура дисертації обумовлена логікою дослідження і складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми, визначаються об'єкт, предмет, мета, завдання та методи дослідження, розкривається гіпотеза, наукова новизна, теоретична і практична значимість дослідження, визначаються основні положення, які виносяться на захист, наводяться дані щодо апробації і впровадження в практику результатів дослідження.

У першому розділі — "Емоційність особистості як предмет психолого-педагогічного дослідження" — міститься розгляд теоретичних підходів до проблеми емоцій і почуттів у зарубіжній та вітчизняній психології, огляд досліджень, присвячених аналізу емоційних властивостей особистостей і вивченню психологічної сутності провідних факторів, що впливають на взаємостосунки в навчально-виховному процесі.

Проблема емоційності особистості цікавила і цікавить багатьох дослідників. Ще в працях Аристотеля зустрічаються цікаві думки про емоційне життя людини. Подальший розвиток ці питання одержують в роботах філософів 16-17 ст.

Певний інтерес викликає теорія емоцій, яку створив Ч.Дарвін. До цієї теорії була близька точка зору У.Джейсона і К.Г.Ланге та ін. Всі ці теорії критикувалися різними вченими, але визнавалися до 40-х років 20 ст.

У вітчизняній психології проблема емоцій і почуттів розглядається по-різному у зв'язку з тим, що аналізуються різні її аспекти.

Так, Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн та ін. головним чином відзначали той факт, що емоційні прояви людини є результатом внутрішньої регуляції її поведінки.

Одночасно В.М.Мясищев підкреслював, що почуття і емоції становлять собою обов'язковий компонент відношень і регулятор людської діяльності.

У працях П.К.Анохіна, П.В.Симонова, П.І.Єршова доведено, що розроблена теорія емоцій у фізіології має певне значення, коли йдеться про позитивний педагогічний вплив, зокрема, під час формування моральних почуттів. Так, наприклад, П.В.Симонов наголошує на тому, що інформаційна теорія емоцій розкриває механізм взаємодії соціальних потреб, почуттів і мотивів діяльності людини.

Досить повний аналіз проблеми емоцій і почуттів поданий у роботах П.К.Анохіна, С.Л.Рубінштейна, П.В.Симонова, Х.Г.Шингарова, П.М.Якобсона та ін. Наукові дослідження цих вчених розкривають природу емоційних процесів, особливості їх прояву в діяльності і поведінці людини.

У психолого-педагогічній літературі є ряд досліджень, які безпосередньо присвячені аналізу ролі емоційної сфери у розвитку особистості, її мотивації (В.Г.Асеев, Б.І.Додонов, О.Г.Ковальов, О.М.Леонтьєв, К.К.Платонов та ін.). Інші дослідники (Л.І.Божович, М.С.Ваган, Б.Т.Лихачов, Г.І.Шукіна та ін.) вивчали проблему емоцій і почуттів у різних видах діяльності.

У структурі взаємовідносин людей емоційний компонент різні вчені (А.А.Бодальов, Л.П.Буєва, Б.Ф.Ломов, М.М.Обозов та ін.) визначають як обов'язковий.

Певний інтерес викликають дослідження, пов'язані з проблемою темпераменту, саме тому, що емоційність у процесі взаємостосунків і спілкування між людьми розглядається як головна складова темпераменту (Е.Кречмер і У.Шелдон).

Для нашого дослідження розроблена Р.Кеттелом емоційна характеристика особистості і сфера взаємостосунків викликає певний інтерес. Особливо розглянуті автором співвідношення змістовних і якісних особливостей емоційності у процесі взаємовідносин між людьми.

Це пояснюється тим, що предметом нашого дослідження є емоційність викладача в процесі взаємостосунків з курсантами.

У працях Б.М.Теплова, В.Д.Небилицина, О.Г.Ковальова та ін. при аналізі того чи іншого типу темпераменту обов'язково приділяється увага характеристиці емоційності темпераменту.

Згідно з думкою О.Є.Ольшанникової, якісні характеристики емоційності пов'язані з домінуванням якоїсь однієї з трьох емоцій — радості, гніву, смутку (страху) і соціально незначною емоцією печалі. Автор вважає, що головними в структурі емоційності є якісні і змістовні параметри тому, що вони відбивають психологічну суть емоційного переживання людини. Аналіз робіт О.Є.Ольшанникової, А.І.Крупної і В.А.Домодєдова дозволяє стверджувати, що такі емоції, як радість, гнів і страх по-різному проявляються у взаємостосунках між людьми. Встановлено, що позитивні емоції пов'язані з потребами суб'єкта до встановлення контактів, взаємостосунків, а негативні емоції, наприклад, гнів, страх, негативно впливають на стосунки між людьми. Певний інтерес викликає факт, що домінування негативних емоцій над позитивними активізують той вид діяльності людини, яка спрямована на пошук більш оптимальних взаємостосунків.

Слід зазначити, що особливості емоційної сфери викладача, які виявляються у взаємостосунках з учнями, або зі студентами, досліджувались різними вченими. Так, суттєве значення емоційному компонентові у взаємостосунках надавали Ф.Н.Гоноболін, В.А.Кан-Калик, Н.В.Кузьміна, В.А.Сластьонін, А.І.Щербаков та ін. Наприклад, Ф.Н.Гоноболін особливе значення надавав емоційному життю вчителя в педагогічній діяльності; В.А.Кан-Калик наголошував на ролі емоційного компонента в педагогічній діяльності, вчитель повинен вміти регулювати свої емоції; Н.В.Кузьміна зосереджувала увагу на формуванні емоційно-вольової сфери вчителя у його діяльності, на її ролі при складанні стосунків з учнями.

Аналіз вказаних досліджень дозволяє зробити висновок, що проблема емоційності суб'єкта у взаємостосунках з іншими людьми вимагає дослідження всіх її аспектів. Проте, неможливо зробити такий повний та всеохоплюючий аналіз, тому ми зупинилися на вивченні емоційності викладача вищого навчального закладу та її впливу на взаємостосунки з курсантами.

У другому розділі — "Організіція дослідження" — надана характеристика основних понять, що використовуються в роботі: "емоції", "емоційні особливості", "стосунки" та "взаємостосунки", наведена процедура операціонального визначення емоційності, надана характеристика використаних методів та етапів дослідження.

Слідом за С.Л.Рубінштейном, Л.С.Виготським, О.М.Леонтьєвим, В.К.Вілюнасом та іншими ми розглядаємо емоції як окремий клас психічних процесів, які виконують функцію внутрішньої регуляції діяльності та поведінки людини. Емоції, знаходячись у тісному зв'язку з потребами та мотивами особистості, відбивають у формі безпосереднього переживання (задоволення, радості, страху і т.п.) значимість діючих на індивіда явищ та ситуацій для здійснення його життєдіяльності.

Відомо, що Б.М.Теплов, В.Д.Небилицин розглядали емоційність разом з активністю як один з двох складників темпераменту.

О.Є.Ольшанникова, аналізую емоційні особливості як прояви темпераменту, емоційність розуміє як індивідуально-стійкі властивості людини, що виявляються у здібності відчувати емоції та характеризують зміст, якість та динаміку емоцій та почуттів людини.

Н.В.Вітт також емоційність трактує як відносно стійку характеристику людини, яка виявляється у схильності до переживання емоцій за наявності суттєвих для суб'єкта об'єктів.

У нашому дослідженні ми спираємося на трактовку емоційності, що розроблена О.Є.Ольшанниковою та ін. Основний акцент в своєму дослідженні ми робили на вивченні якісних особливостей емоційності.

викладача вищого навчального закладу.

Індивідуальна структура емоційності, з точки зору О.Є.Ольшанникової, Л.А.Рабиновича, характеризується переважанням однієї або кількох емоцій різних модальностей: радості, страху, гніву, суму; відбиває тип відношення емоції в структурі емоційності індивіда або виступає як самостійна характеристика емоційності суб'єкта.

В роботі розглядається специфічна форма взаємодії та взаємовпливу суб'єктів в системі "педагог — курсант". Змістом взаємодії є обмін інформацією, пов'язаною з організацією взаємостосунків, наданням виховного впливу тощо.

"Взаємодії" та "взаємостосунки" — поняття подібні та доповнюючі один одного. На наш погляд, їх подібність найбільш повно розкрив А.А.Бодальов, який писав: "Спілкування — це найскладніше переплетення стосунків тих, що спілкуються, один до одного, до спільної діяльності, її результатів та до самого себе і водночас яскравий показник вміння спілкуватися, розуміти та об'єктивно оцінювати один одного".

Розгляд понять "стосунки", "взаємостосунки", закладений в роботах видатного психолога В.М.Мясищева, є основоположним для нашого дослідження. За В.М.Мясищевим, стосунки — це "...така категорія властивостей особистості, які виявляються вибірно, різно та інколи навіть протилежно і в той же час з достатньою стійкістю... Відносини виникають з процесу взаємодії. У взаємодії людей народжуються та існують їх взаємовідносини".

Для діагностики особливостей емоційності викладача вищого навчального закладу використовувався "Опитувальник емоційності" за Л.А.Рабиновичем. Цей опитувальник спрямований на виявлення якості емоційних переживань, які є найбільш частими та типічними для досліджуваного. Опитувальник вміщує 36 питань, на основі яких ми отримали кількісні показники емоцій радості, гніву та страху. Проведені розрахунки показують, що емоції кожної модальності мають нормальний

розподіл та слабо корелюють один з одним. Ретестова надійність методики (інтервал у 2 місяці) складає 0,88. Це свідчить про достатню високу її точність як вимірювального інструмента.

Для кількісної та якісної оцінки характеру відношення курсантів до свого викладача використовувалася шкала "викладач — курсант". Ця шкала — модифікований варіант відомої шкали Ю.А.Ханіна, А.В.Стамбулова "ТС—1", яка широко застосовується як в наукових дослідженнях, так і на практиці, зокрема, у спорті. За її допомогою можна достатньо повно оцінити три параметри у відносинах курсантів і викладача: гностичний, емоційний та поведінковий.

Комплексна оцінка особистості викладача здійснювалася за допомогою методики ГОО — групової оцінки особистості. Експертами були курсанти, які давали по 8 оцінок кожному викладачу.

Для діагностики міжособистісних відносин та властивостей особистості викладачів, які є суттєвими під час взаємодії з курсантами, використовувалася методика Т.Лірі. Вона дозволяє виявити переважаючий тип міжособистісних відносин, характерніший для досліджуваного. Ця методика є багатоаспектною, тому використовується для вияву причин напруженості у взаємостосунках керівника та підлеглого, викладача та курсанта (студента) тощо. Використовувався самооціночний варіант методики.

Дослідження проводилося на базі Харківського інституту пожежної безпеки та Черкаського вищого пожежно-технічного училища Міністерства внутрішніх справ України.

Дослідження велося двома етапами. На першому етапі, в якому прийняли участь 300 викладачів навчальних закладів, що названі вище, проводився пілотаж різних методик діагностики емоційності. Було встановлено, що психометричним вимогам найбільш відповідає "Опитувальник емоційності".

На другому етапі було проведено основне дослідження, спрямоване

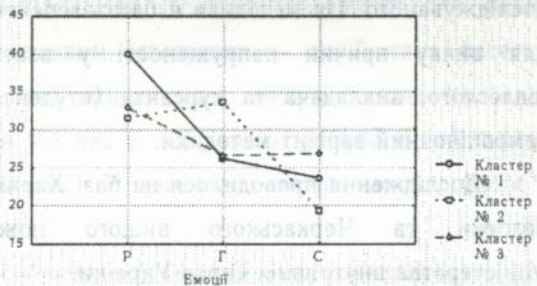
на вирішення завдань, що поставлені у роботі. Воно велось на базі Харківського інституту пожежної безпеки. У ньому прийняли участь 70 викладачів та 560 курсантів.

Кількісна обробка первинних даних велась за допомогою різних математико-статистичних методів. Використовувалися як прості описувальні статистики (середні значення, стандартні відхилення, коефіцієнти асиметрії та ексцесу), так і складні методи багатомірного статистичного аналізу (прості та каноничні кореляції, автоматична класифікація досліджуваних методами кластерного аналізу на однорідні групи, факторний аналіз).

У третьому розділі — "Вплив індивідуально-типологічних характеристик емоційності викладача на взаємостосунки з курсантами" — дається характеристика емоційних типів викладачів, що виявлені, вивчені взаємозв'язки емоційності зі стилями міжособистісних відносин викладачів, а також відношення курсантів до викладачів різних емоційних типів.

Застосування різних алгоритмів кластерного аналізу дозволило виявити три емоційних типи (кластери) викладачів, характеристики яких відображені на мал. 1.

Як видно з мал.1, до першого емоційного типу відносяться викладачі з диспозицією до переживання переважно однієї модальності — радості (Р). Другий та третій кластери утворили викладачі, схильні до переживання не одної, а кількох емоцій. Це, відповідно, емоційні типи ГРС та РСГ.

Мал.1. Середні значення емоцій для кластерів

Аналіз результатів порівняння представників емоційних типів за

кожною емоцією показав, що фактично за всіма емоціями (крім емоцій гніву в Р — типі та РСГ — типі) існують певні відмінності між емоційними типами. Причому найбільш істотні ($p < 0,001$) відмінності спостерігаються за емоціями Р та Г. Це свідчить про те, що саме ці емоції вносять найбільш суттєвий внесок у розділення початкової сукупності досліджуваних на емоційні типи.

Порівняльний аналіз окремих емоцій — структурних компонентів емоційності (Р, С, Г) —, а також їх стійких сполучень (типів) у групах викладачів, що ведуть спеціальні та загальноосвітні дисципліни, а також у групі курсових офіцерів показав, що між емоційністю та виконанням представниками цих груп різних функцій у навчально-виховному процесі зв'язок відсутній. Інакше кажучи, не існує будь-яких специфічних проявів емоційності серед викладачів, що виконують різні функції, та курсовими офіцерами.

З метою дослідження взаємозв'язків між емоціями кожної модальності та типом міжособистісних відносин викладачів проводилися кореляційний та факторний аналізи. Було встановлено, що між емоціями радості, гніву, страху та типами міжособистісних відносин існують достатньо міцні лінійні зв'язки. Аналіз цих зв'язків дозволяє уточнити особливості емоційності викладача з урахуванням того стилю міжособистісних відносин з курсантами, який переважає. Так, наприклад, емоція модальності Г має шість суттєвих кореляцій з октантами опитувальника Г.Лірі. Міцні позитивні зв'язки відмічаються з трьома типами міжособистісних відносин: агресивністю ($r=0,60$), авторитарністю ($r=0,47$), егоїстичністю ($r=0,23$). Це свідчить про те, що чим вищі у викладача оцінки за шкалою гніву, тим більш в його стосунках з курсантами переважають неконформні тенденції та здатність до конфліктних проявлень. Такі викладачі характеризуються більшою незалежністю думок, наполегливістю у відстоюванні власної точки зору, тенденцією до лідерства та домінування. Навпаки, негативні кореляційні

зв'язки виявлені у емоції модальності гніву з октантами залежності ($r=-0,38$), альтруїстичності ($r=-0,39$), підлеглості ($r=-0,25$). Таким чином, зростання оцінок за шкалою гніву веде до зниження конгруентності викладача у контактах з курсантами, до надмірної впевненості та меншої схильності до компромісів.

Емоції модальності страху також мають шість суттєвих кореляцій з показниками стилів міжособистісних відносин викладачів. Причому картина взаємозв'язків цілком протилежна тій, що була описана вище. Так, відмічається дуже міцний негативний зв'язок з октантами, що характеризують домінування у міжособистісних відносинах: авторитарний ($r=-0,71$), агресивний ($r=-0,46$), егоїстичний ($r=-0,43$). З октантами, які характеризують дружелюбство у міжособистісних відносинах, емоція страху має більш низькі, але суттєві, позитивні кореляційні зв'язки. Змістовно ці дані свідчать про те, що чим більш викладач схиляється до переживання страху, тим менш він виявляє домінування.

Емоції модальності радості мають тільки один позитивний кореляційний зв'язок ($r=0,45$) з егоїстичним типом міжособистісних відносин. Це означає, що викладачі, у яких переважають емоції радості, мають тенденцію до самовдоволення, егоцентричності, завищення рівня домагань, вираження почуття суперництва, яке виявляється у прагненні посідати відокремлену позицію. Крім того, цих викладачів відрізняє прагнення до критичного сприйняття думки оточуючих та піднесення власної думки у ранг догми, яку вони дуже категорично відстоюють.

З метою більш чіткого та компактного уявлення структури взаємозв'язків показників емоцій та типів міжособистісних відносин вівся факторний аналіз.

За результатами факторного аналізу, структура перемінних, що вивчаються, може бути описана за допомогою трьох суттєвих чинників: домінування, доброзичливості та самовдоволення.

Крім вивчення взаємозв'язку окремих емоцій — структурних

компонентів емоційності — зі стилями міжособистісних відносин, розглядалися співвідношення стилів міжособистісних відносин викладачів з характерними їх сполученнями, тобто типами.

Аналіз свідчить, що досліджувані, які схильні до переживання емоцій РСГ-типу, суттєво відрізняються за деякими стилями міжособистісних відносин від представників двох інших емоційних типів — Р-типу та ГРС-типу. Наприклад, вони відрізняються ($p < 0,05$) від викладачів Р-типу та ГРС-типу перш за все переважним стилем міжособистісних відносин за доброзичливо-співробітницьким типом. Інакше кажучи, представники РСГ-типу демонструють тепле емоційне ставлення до людей, нахил до співробітництва, кооперації, гнучкість та готовність до компромісів під час вирішення проблем та у конфліктних ситуаціях, прагнення погоджуватись із думкою оточуючих, а головне — високий ступінь відповідальності. Крім того, їм притаманні конформність, довірливість, ввічливість, скромність, поступливість, здібність до підлеглості.

Навпаки, викладачі емоційного типу ГРС відносяться до осіб, у яких переважають лідируюче-владний та прямолінійно-наполегливий стилі міжособистісних відносин. Відповідно викладачі цього типу характеризуються нахилом до домінування у міжособистісних відносинах, енергічністю, владністю. Вони потребують уваги до себе та можуть бути нестерпними до критики та переоцінки власних можливостей. Крім того, їм з більшою імовірністю можуть бути притаманні вимогливість, прямолінійність, суворість та різкість в оцінці інших, нахил до екстрапунитивних реакцій, глузливий, іронічний тон у спілкуванні.

Факторний аналіз кореляційних матриць показників стилів міжособистісних відносин в різних емоційних типах дозволив виявити в кожній з цих груп досліджуваних по три суттєвих чинника. Тільки один чинник опинився спільним для трьох груп досліджуваних. Це чинник, що характеризує доброзичливість у міжособистісних відносинах. Проте,

якщо у РСГ-типі та Р-типі він характеризується високими показниками, то у ГРС-типі — низькими. В іншій групі викладачів різних емоційних типів описуються за допомогою факторів, які не є спільними для усіх трьох груп, а притаманні групам під час їх парного зіставлення. При цьому за суто формальною схожістю стоять значні змістовні відмінності.

Узагальнюючи дані порівняльного аналізу, можна констатувати, що викладачі, які є представниками різних емоційних типів (Р, ГРС, РСГ), суттєво відрізняються один від одного за притаманними їм стилями міжособистісних відносин. Це виявляється не тільки під час безпосереднього зіставлення за кожним із восьми стилів, але й під час порівняння факторних структур, які були знайдені в результаті факторного аналізу. Відмінності різних показників за окремими стилями дозволяють аналізувати інваріантні механізми функціонування стилів міжособистісних відносин в кожному емоційному типі. Проте кожний емоційний тип характеризується не тільки однорідністю, але й варіативністю у прояву стилів міжособистісних відносин викладачів. Факторний аналіз дозволив визначити стилі, які диференціюють викладачів усередині того чи іншого емоційного типу. Інакше кажучи, чинники, що були виявлені за допомогою факторного аналізу в емоційних типах, є гарними диференціюючими ознаками, які описують прояви того стилю міжособистісних відносин, що переважає.

В цілому можна зробити такий висновок. Викладачі Р-типу переважно використовують стиль, в основі якого лежить помірний нахил до доброзичливості та домінування у стосунках з курсантами. Викладачам ГРС-типу притаманний стиль, характерними ознаками якого є високі показники домінування та низькі показники доброзичливості.

Щоб вивчити особливості стосунків курсантів і викладачів, що представляють різні емоційні типи, використовувався кореляційний аналіз та проводилися порівняння за t-критерієм Стьюдента. У результаті аналізу встановлено, що найнижчі оцінки відносин, як за окремими

компонентами (гностичним, емоційним та когнитивним), так і за загальним, має ГРС-тип, а найвищі — РСГ-тип. Представники цього типу майже за усіма показниками відносин вірогідно ($p < 0,05$) відрізняються від двох інших емоційних типів. Привертає увагу той факт, що у групі ГРС найнижчі оцінки курсанти виставляють за емоційним та гностичним компонентами відносин. Це свідчить про те, що викладачі цього емоційного типу менш за все задовольняють потреби курсантів у неформальних стосунках, увазі та підтримці як особистостей. З другого боку, найнижчі оцінки за гностичним компонентом відносин говорять про низький — з точки зору курсантів — професійний рівень викладачів.

Кореляційний аналіз показників методики ГОО зі структурними компонентами емоційності показав, що емоції модальності гніву негативно корелюють ($p < 0,05$) з показниками, які характеризують відношення викладачів до роботи та стиль їх діяльності: уважне ставлення до роботи, працездатність, ініціативність, енергійність та самостійність. Особливо міцні негативні зв'язки знайдені у емоції Г з показниками, що характеризують ставлення до людей: доброзичливістю, вихованістю, тактовністю, стриманістю, здібністю розуміти інших, повагою до людей та готовністю враховувати думку інших. Показники спільного ставлення до викладача — авторитетність та ступінь симпатії — також негативно пов'язані із гнівом. Це говорить про те, що викладачі, схильні до реакції гніву, низько оцінюються курсантами.

Таким чином, результати дослідження підтверджують вихідну гіпотезу про те, що емоційність викладача зумовлює його взаємостосунки з курсантами.

На підставі отриманих результатів можна зробити наступні **висновки**:

1. Емоційність викладача — це стійка індивідуально-психологічна характеристика особистості, яка виконує функцію регуляції взаємостосунків викладача і курсантів.

2. На основі стійкого сполучення первинних емоцій радості, гніву та страху за допомогою алгоритмів автоматичної класифікації серед викладачів вищих навчальних закладів системи Міністерства внутрішніх справ України було виділено три емоційних типи: Р-тип, ГРС-тип та РСГ-тип.

3. Емоційні типи характеризуються своєрідним стилем міжособистісних відносин з курсантами. У представників ГРС-типу переважає авторитарно-агресивний стиль міжособистісних відносин, у представників РСГ-типу — доброзичливий, а представники Р-типу займають проміжне становище.

4. Емоційність викладача зумовлює ставлення до нього з боку курсантів. Представники ГРС-типу найнижче оцінюються курсантами як фахівці у своїй області знань і як особистості. Найвище оцінюються викладачі РСГ-типу.

Виконана робота не вичерпує всіх аспектів проблеми. Найперспективнішими з них є:

- виявлення ролі емоційності курсового офіцера у взаємостосунках з курсантами;
- вивчення специфіки взаємостосунків викладачів вищих навчальних закладів різного емоційного складу.

Основний зміст дисертації відображений у наступних публікаціях автора:

1. Росоха В.О. Теоретичні питання проблеми емоційності в процесі спілкування. /Збірник наукових праць ХДПУ — ХІПБ. -Харків, -1996. -Т. С. 45-49.
2. Росоха В.О. Емоційні аспекти процесу розуміння розумових задач. /Збірник наукових праць ХДПУ — ХІПБ. -Харків, -1996. -С.99-102. (У співавторстві. Авторських сторінок 2).
3. Росоха В.О. Діагностика міжособистісних відносин у спортивних групах. /Методичні рекомендації. -Харків: ХДПУ — ХІПБ. -1996. 1 друк.

аркуш. (У співавторстві. Авторських 0,6 друк. арк. Російською мовою.).

4. Росоха В.О. Емоційна регуляція інтелектуальної діяльності курсантів. /Збірник наукових праць. -Харків: ХІПБ. -1997. С.153-155.

5. Росоха В.О. Особливості психологічної підготовки фахівців екстремальних служб. //Матер. 5-ї міжн. конф. Інформатизація систем безпеки. -ІСБ — 1996, 30.10.1996. Москва: -МІПБ. -1996. -С.104-107. (У співавторстві. Авторських сторінок 2).

6. Росоха В.О. Деякі теоретичні підходи до проблеми емоційності особистості. //УкрІНТОІ 17.03.1997. -№ 251. -УІ — 97. -20 с.

7. Росоха В.О. Емоційність викладача і ставлення до нього курсантів навчальних закладів МВС України. /Зб.: Проблеми пожежної безпеки. -Київ. -УкрНДІПБ. -1997. -С.21-25.

8. Росоха В.О. Емоційність викладача — чинник взаємовідносин з курсантами. //УкрІНТОІ 01.04.1997., № 285. -УІ — 97. -9 с.

Богдані Івановичі педагогічні рекомендації, зокрема з питань удосконалення взаємовідносин професорів і курсантів у навчально-виховному процесі.

Ключові слова: емоційність, емоційне ставлення, взаємовідносини, взаємостосунки.

Підпис: Валентин Мір Омелянович

Емоційність і взаємовідносини викладача
вищого навчального закладу з курсантами

Анотація дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Підано до друку 12.05.97 р. Формат МАНД 1/16. Папір офсетний
Зам. № 16
Уч. друк. арк. 17. Тираж 100
ХІПБ МВС України, 100 Харків, вул. Червоноармійська, 34

ANNOTATION

Rosokha V.E. "Emotional level in the relations between the tutor of higher educational establishment and cadets".

The master's thesis for master's degree of phycological science by speciality 19.00.07 — pedagogical and age phicology. Kharkov State Pedagogical University named after G.S.Skovoroda, Kharkov, 1997, manuscript.

The master's thesis analyze the phicological — teaching explorations connected with emotional level of person in relations. The description of tutor emotional types on the base of stable combining of initial joy, anger, fear emotions is also given. The peculiarities of cadet's relations to the tutors with different emotional types are studied of, pedagogical — teaching recommendations are also worked out. These recommendations are directed to the improvement of relations between tutors and cadets in teaching and training process.

«визначення ролі емоційності вихователя у взаємовідносинах з курсантами»

«визначення специфіки взаємовідносин вихователя з курсантами в навчальному закладі різного емоційного складу»

Основний зміст дисертації відображений у наступних публікаціях автора:

1. Росокха В.О. Теоретичні питання проблеми емоційності в процесі виховання. /Збірник наукових праць ХДПУ — ХІПБ. Харків -1996. - С. 45-49.

2. Росокха В.О. Емоційні аспекти процесу розуміння розумітих даних. /Збірник наукових праць ХДПУ — ХІПБ. Харків -1996. -С.99-102. (У співавторстві: Авторських студентів)

3. Росокха В.О. Динаміка міжособистісних відносин у спортівчеській групі. /Методичні рекомендації. Харків: ХДПУ — ХІПБ -1996. 1 арк.

АННОТАЦІЯ

Росоха Владимир Емельянович "Эмоциональность во взаимоотношениях преподавателя высшего учебного заведения с курсантами".

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 — педагогическая и возрастная психология. Харьковский государственный педагогический университет им. Г.С.Сковороды, Харьков, 1997 г., рукопись.

В диссертации проанализированы психолого-педагогические исследования по проблеме эмоциональности личности в процессе взаимоотношения. Представлена характеристика эмоциональных типов преподавателя на основе устойчивого сочетания первичных эмоций радости, гнева и страха. Экспериментально исследованы особенности отношения курсантов к преподавателям с различными типами эмоциональности, а также разработаны психолого-педагогические рекомендации, направленные на совершенствование взаимоотношений преподавателей с курсантами в учебно-воспитательном процессе.

Ключові слова: емоції, емоційність, почуття, відношення, взаємодії, взаємостосунки.

Росоха Володимир Омелянович

Емоційність у взаємостосунках викладача
вищого навчального закладу з курсантами

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Підписано до друку 12.05.97 р.	Формат 60x80 1\16	Папір офс.
Друк офс.	Ум. друк. арк.- 1.0	Тираж 100
		Зам. № 18

A 38.721

AB 38.721